

УДК 94(477.8):323.12/.13

ПІДСЛУХАНА РОЗМОВА: СТЕНОГРАМА БЕСІДИ МІЖ ДВОМА ПОЛІТВ'ЯЗНЯМИ У КИЇВСЬКОМУ СЛІДЧОМУ ІЗОЛЯТОРІ КДБ

Богдан ПАСКА

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: paskabogdan@i.ua

DOI: 10.15330/gal.35.179-192

ORCID: orcid.org/0000-0002-5452-5254

Метою статті є оприлюднення раніше засекреченого документу “Анотація по оперативній стенограмі розмов між В. Морозом і О. Сергієнком”, яка знаходиться у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ). Він являє собою розшифрування записаної в жовтні 1972 р. бесіди між політв'язнями Валентином Морозом та Олександром Сергієнком у камері слідчого ізолятора Комітету державної безпеки (КДБ) у Києві. Анотація стенограми є оригінальним машинописом, який знаходиться на 18-ти сторінках та є додатком до доповідної записки голови КДБ при Раді Міністрів (РМ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) Віталія Федорчука на адресу першого секретаря Центрального Комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ) Володимира Щербицького від 20 лютого 1973 р. Документ містить чимало важливої інформації про світоглядні орієнтири В. Мороза та О. Сергієнка станом на 1972 р., взаємовідносини між українськими дисидентами на початку 1970-х рр., конфлікти в їх середовищі, завдання, методи і тактичні прийоми національного руху вказаного періоду. Інформація, отримана в результаті прослуховування камерної розмови, в подальшому використовувалась КДБ під час “оперативних заходів” щодо політв'язнів та об'єктів справи “Блок”, яким вдалось уникнути арешту. Анотація оперативної стенограми між В. Морозом та О. Сергієнком є цінним документом для вчених-істориків, оскільки дає змогу пролити світло як на становище українського дисидентства на початку 1970-х років, так і на методи боротьби радянського режиму проти свідомих українців. Чимало інформації в анотації можна знайти про діяльність окремих учасників дисидентського руху, зокрема, В. Черновола, І. Дзюби, М. Косіва та ін. Документ дозволяє отримати уявлення про те, що обговорювали заарештовані політв'язні у застінках слідчих ізоляторів КДБ, якими проблемами вони цікавилися, на що розраховували у протистоянні з однією з наймогутніших держав тогочасного світу.

Ключові слова: український дисидентський рух, Комітет державної безпеки (КДБ), радянський режим, Валентин Мороз, Олександр Сергієнко, справа “Блок”.

Однією з ключових сфер діяльності Комітету державної безпеки (КДБ) у 1960–1980-х рр. була боротьба проти українського національного руху, який в цей період набув форми дисидентства. Проти українських дисидентів використовувалися різні методи боротьби – від судових переслідувань та ув'язнення до використання агентури та компрометації в очах громадськості та однодумців. Особливою активністю репресивні дії КДБ відзначалися в 1970-х роках, після придушення “Празької весни” та здійснених з ініціативи союзного центру перестановок у вищому керівництві Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР): 1970 р. КДБ очолив Віталій Федорчук, а в 1972 р. на чолі Комуністичної партії України (КПУ) було поставлено Володимира Щербицького. Обидва були прихильниками політики посилення репресій проти українських дисидентів.

У листопаді 1970 р. у Івано-Франківську відбулась розправа над одним із найрадикальніших представників українського національного руху істориком Валентином Морозом, якого було засуджено до 9 років позбавлення волі і 5 років заслання. Того ж місяця за загадкових обставин загинула художниця Алла Горська, яка була одним із лідерів київського дисидентського середовища. Зрештою, влітку 1971 р. було відкрито справу оперативної групової розробки “Блок”²⁹,

²⁹ Бажан О. Г. Спецоперація КДБ УРСР “Блок”: розробка, хід, наслідки. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 143 : Історичні науки. С. 32.

фігурантами якої стали найактивніші представники середовища шістдесятницького правозахисту – літературні критики Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк, журналіст В'ячеслав Чорновіл, поет Василь Стус, лікар Микола Плахотнюк, поети Ігор та Ірина Калинці, мовознавиця Зіновія Франко, інженер Олесь Сергієнко, художник Опанас Заливаха та ін. На початку 1972 р. у рамках справи “Блок” працівники КДБ організували т. зв. “генеральний погром”, у ході якого було затримано кілька десятків найактивніших дисидентів у Києві та Львові. Протягом 1972–1973 рр. відбувалися слідчі дії та судові розправи над заарештованими.

Під час “роботи” із ув'язненими українськими дисидентами працівники КДБ задля отримання зізнань не гребували всякими методами – використовували моральний і психологічний, а подекуди й фізичний тиск, вводили підслідних в оману, намагалися повністю ізолювати їх від зовнішнього світу. Також для кадебістів було важливо бути максимально поінформованими про особисте життя дисидентів, їх світоглядні позиції, взаємовідносини з однодумцями, плани на майбутнє та ін. Така обізнаність значно спрощувала допити в'язнів, тиск на них, а також “розробку” дисидентів, що залишилися на волі.

Задля отримання якомога більшої кількості інформації про інакодумців “із перших уст” використовувалися агенти КДБ, що користувалися їх довірою, прослуховування помешкань (захід “Т”), приховані мікрофони (захід “Спутник”), проведення негласних обшуків (захід “Д”) ³⁰. В умовах місць позбавлення волі задля контролю за поведінкою ув'язнених та отриманням від них інформації застосовувалися камерні агенти та прослуховування місць утримання за допомогою спеціальної апаратури. Увесь цей арсенал методів було активно задіяно на початку 1970-х рр. проти об'єктів справи “Блок”.

Розсекречення документації КДБ в умовах сучасної України зробило можливим доступ раніше цілком таємних матеріалів цієї спецслужби. Одним із таких документів є “Анотація по оперативній стенограмі розмов між В. Морозом і О. Сергієнком”, яка знаходиться у справі 1020 фонду 16 Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ; арк. 158–175) ³¹. Він являє собою розшифрування записаної в жовтні 1972 р. бесіди між політв'язнями В. Морозом та О. Сергієнком у камері слідчого ізолятора КДБ у Києві.

Коротко про контекст цієї розмови. Олесь Сергієнко ³² у січні 1972 р. був заарештований у Києві під час “великого погрому” української інтелігенції за справою “Блок”. Він знаходився у слідчому ізоляторі під слідством та в очікуванні судового процесу. Валентин Мороз ³³ станом на 1972 р. відбував свій 9-річний термін ув'язнення у Владимирській в'язниці. У жовтні цього року його було тимчасово етаповано до Києва для проведення допитів у справах В. Чорновола, І. Дзюби, І. Світличного та Є. Сверстюка. Незважаючи на значний тиск зі сторони працівників КДБ, В. Мороз відмовився від участі в слідстві та не дав жодних показів проти своїх однодумців ³⁴.

³⁰ Архіви КГБ для медіа: Посібник / В. Бірчак та ін. Київ : К.І.С., 2018. С. 147.

³¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16: Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР. Оп. 3. Спр. 1020 Справа із оригіналами доповідних записок та інформацій, спецповідомлень (повернені із ЦК КПУ), 25 листопада 1972 р. – 11 травня 1973 р. 1972–1973 рр. Арк. 158–175.

³² Олесь (Олександр) Сергієнко (25.06.1932 – 24.09.2016) – громадський і політичний діяч, шістдесятник. Син дисидентки Оксани Мешко. За професією – інженер-механік. Політв'язень радянських тюрем і колоній (1972–1981). Підписував листи протесту на адресу радянського керівництва із засудженням арештів української інтелігенції, учасник акцій біля пам'ятника Т. Шевченку в Києві 22 травня 1970 р. Під час ув'язнення брав участь у боротьбі проти свавілля тюремної адміністрації.

³³ Валентин Мороз (15.04.1936–16.04.2019) – громадський і політичний діяч, талановитий публіцист. За професією – історик, викладач. Політв'язень радянських тюрем і колоній (1965–1969, 1970–1979). Автор самвидавних есе “Репортаж із заповідника імені Берія”, “Мойсей і Датан”, “Серед снігів”, “Хроніка опору”, “Замість останнього слова”. Наліжав до радикальної течії дисидентського руху, прихильник активізації протистояння із радянським режимом та ідеї виходу України зі складу СРСР. У 1970-х рр. – символ українського національного руху на міжнародній арені, в 1979–1992 рр. на еміграції в США і Канаді.

³⁴ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. С. 154.

Тим не менше, слідчі все-одно отримали певну користь для себе від утримання В. Мороза в київському слідчому ізоляторі. В'язня було спеціально розміщено в одній камері з О. Сергієнком, адже працівники КДБ були прекрасно проінформовані про хороші відносини між двома дисидентами. О. Сергієнко був одним із небагатьох київських інакодумців, які підтримали радикальні ідеї В. Мороза щодо необхідності активізації боротьби проти радянського режиму в 1969–1970 рр.³⁵ Камера була оснащена засобами прослуховування, що дозволило записати розмови між дисидентами та створити на їх основі оперативну стенограму.

Анотація стенограми є оригінальним машинописом, який знаходиться на 18-ти сторінках та є додатком до доповідної записки голови КДБ при Раді Міністрів (РМ) УРСР В. Федорчука на адресу першого секретаря Центрального Комітету (ЦК) КПУ В. Щербицького від 20 лютого 1973 р. На першій сторінці у правому нижньому кутку розміщено прямокутний штамп “ЦК КП УКРАЇНИ Загальний відділ. II сектор. Додаток до вх. № 39/93сс “21” П.1973 р.”. Також слова “Совершенно секретно” перекреслено синім чорнилом; натомість від руки дописано “Немаємно 24/2-3388 30.08.13”. Цей запис свідчить про те, що документ було розсекречено 30 серпня 2013 р. На останній сторінці міститься виконаний темно-синім чорнилом підпис начальника 5-го Управління КДБ при РМ УРСР Леоніда Каллаша.

Документ містить чимало важливої інформації про світоглядні орієнтири В. Мороза та О. Сергієнка станом на 1972 р., взаємовідносини між українськими дисидентами на початку 1970-х рр., конфлікти в їх середовищі, завдання, методи і тактичні прийоми національного руху вказаного періоду. В подальшому інформація, отримана в результаті прослуховування камерної розмови, використовувалась КДБ під час “оперативних заходів” щодо політв'язнів та об'єктів справи “Блок”, яким вдалось уникнути арешту. Анотація оперативної стенограми між В. Морозом та О. Сергієнком є цінним документом для вчених-істориків, оскільки дає змогу пролити світло як на становище українського дисидентства на початку 1970-х років, загальну суспільну атмосферу після “генерального погрому”, так і на методи боротьби радянського режиму проти свідомих українців. Чимало інформації в анотації можна знайти про діяльність окремих учасників дисидентського руху, зокрема, В. Чорновола, І. Дзюби, М. Косіва. Документ дозволяє отримати уявлення про те, що обговорювали заарештовані політв'язні у застінках слідчих ізоляторів КДБ, якими проблемами вони цікавилися, на що розраховували у протистоянні з однією з наймогутніших держав тогочасного світу.

Текст анотації побудований за принципом діалогу, який складається із послідовних реплік О. Сергієнка та В. Мороза. Досить часто пряма мова замінюється коротким описом бесіди, автором якого є працівники КДБ. Репліки дисидентів подаються українською мовою, а вставки кадебістів – як правило російською. Сам текст прямої мови досить часто переривається вставками працівників КДБ, зробленими для кращого розуміння бесіди. Ці вставки виділені косими рисками: “/ /”. Підсторінкові посилання належать автору статті. Відповідно до археографічних правил, анотація публікується мовою оригіналу зі збереженням оригінальної орфографії та стилістики.

ил-4 Совершенно секретно
экз. № 1

АННОТАЦИЯ

по оперативной стенограмме разговоров
между В. МОРОЗОМ и А. СЕРГИЕНКО.

СЕРГИЕНКО сообщил МОРОЗУ, что в ходе следствия он узнал о существовании “программного” документа³⁶, изъятого у арестованных лиц.

СЕРГИЕНКО – Наибольшее мене здивували кагебісти, показуючи отаку пачку паперів... програму і так далі. Для мене була несподіванка. То наскільки я знав ставлення ДЗЮБИ, наприклад, до... а інших я просто не знав. Так оце ж було негативне.

³⁵ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. С. 108.

³⁶ Йдеться про “Програму укомуністів”, проект якої був підготовлений письменником Василем Рубаном та вилучений працівниками КДБ у січні 1972 р. на квартирі Євгена Сверстюка.

МОРОЗ – Значить, десь все-таки такі кола є, які жили самостійним життям... Я маю на увазі на повну ногу українське життя таке, ну, на великому рівні. А групки ж, то по всій Україні є.

Далее говорят о той реакции, которую могут вызвать выступления в прессе ХОЛОДНОГО и З. ФРАНКО³⁷, утверждают, что это расчет на внесение раздора в их ряды. Высказывают сомнение в том, что И. ДЗЮБА будет привлечен к судебной ответственности.

СЕРГИЕНКО – То ШУМУК³⁸ казав: “Слухай, так що ж виходить, вони тобі дали сім, то їм повинні більше дати – Євгенові /СВЕРСТЮКУ/, Іванам /СВІТЛИЧНОМУ і ДЗЮБИ”.

МОРОЗ – Це все наївна дуже арифметика.

СЕРГИЕНКО – Між іншим це трюк, знов менших покарати, а більших знов випустити.

МОРОЗ – На Україні це стає типовим. В Москві навпаки завжди було. В Москві тоді, наприклад, СИНЯВСЬКОГО, ДАНІЄЛЯ взяли³⁹, а таких, які друкували щось там в тому еміграційному російському журналі, але менше, цих пустили. На Україні ж навпаки. СВІТЛИЧНОГО пустили, бо головним вважали, а менших брали. Це стає типовим на Україні.

СЕРГИЕНКО – Це політика... в 1965 році випустили СВІТЛИЧНОГО, щоб відбити і скомпрометувати якомсь цих людей.

З одного боку залякати, а з другого – скомпрометувати. От дивіться, всіх, хто до них ходив, то всі строки подіставали, а він майже ні. Як йому після цього довіряти?

МОРОЗ – Це був розрахунок викликати колотнечу у громаді... за рахунок подонка. Але вони ніколи не враховують, що в нас таке може бути.

СЕРГИЕНКО – Але при всьому тому колотнеча у нас і без того...

МОРОЗ – Просто це інша справа. Ні одної громади без колотнечі нема.

СЕРГИЕНКО – ... це вада нашої духовності.

МОРОЗ – Ні, то не духовності, а того середовища, яке воно з себе являє. Бачиш, без сварок, то це може бути бойова організація... є програма і присяга, отакого типу, як там якась Ірландська республіканська армія.

Ну, а інтелігентський рух, навіть не організація, а рух просто, то він же не може бути таким, щоб там щось таке одностайне було.

СЕРГИЕНКО – Одне скажу – ці сварки дуже нам напсували.

МОРОЗ – Безперечно. Себе картаю, що в деяких випадках я міг би бути стриманішим /в своїх взаимоотношеннях с ЧЕРНОВОЛОМ/.

Далее МОРОЗ излагает свою характеристику В. ЧЕРНОВОЛУ:

“...Славко, як тип організатора, талановитий в цьому відношенні. Але для такого типу людей властиво от що: їм навколо себе потрібні виконавці, а не партнери. Приблизно те саме, що ти про свою маму /МЕШКО/⁴⁰ кажеш.. Він не вміє будувати стосунки на засадах партнерства. Йому потрібні люди, що про себе кажуть – я чудовий виконавець”.

МОРОЗ заявляє, что в своих взаимоотношениях с ЧЕРНОВОЛОМ – “я просто таку роль відказувався грати”.

МОРОЗ – Мабуть, люди, які хочуть щось робити от в такому плані, вони не повинні в побутовому відношенні зближатись. Повинні зближатись тільки в тому відношенні, коли це природньо виходить. Бо у побутовому близькому спілкуванні завжди бувають такі моменти, які породжують якісь конфлікти. Тим більше у людей з сильними натурами. От типовий приклад –

³⁷ Заарештовані під час “генерального погрому” 1972 р. поет Микола Холодний та мовознавиця Зиновія Франко під тиском КДБ змушені були “розкаятися”, “визнати свою провину” та виступити в пресі із засудженням “українського буржуазного націоналізму” в обмін на волю.

³⁸ Данило Шумук (1914–2004) – учасник українського національного руху, політв’язень польських (1934–1939) і радянських (1944–1956, 1957–1967, 1972–1987) тюрем, таборів і колоній.

³⁹ Йдеться про арешти восени 1965 р. російських письменників Андрія Синявського та Юлія Данієля, яким інкримінували публікацію власних творів за кордоном та засудили до 7 і 5 років позбавлення волі відповідно.

⁴⁰ Оксана Мешко (1905–1991) – дисидентка, політв’язень радянських тюрем і таборів (1947–1956, 1980–1985), член-засновник Української гельсінської групи (УГГ) та її фактичний керівник наприкінці 1970-х рр. Мати О. Сергієнка.

СЕМИКІНА і СЕВРУК⁴¹. Якби вони там разом не робили якусь роботу в свій час, вони б так не посварились... вони не можуть терпіти одна одну. Тільки СЕМИКІНА не каже про це кожному, а СЕВРУК це демонструвала мені і на кожному кроці...

Другий приклад: поїхали тоді на Кавказ той Іван /СВІТЛИЧНИЙ/ і Славко /ЧЕРНОВОЛ/. Ну от, це їм зіпсувало стосунки, оце спільне перебування, такі дрібниці побутові.

Об отношениях ЧЕРНОВОЛА с киевскими связями СЕРГИЕНКО заявил:

– ...Він же раптом відчув себе самотнім і раптом відчув себе вибитим з громади.

МОРОЗ – Коли?

СЕРГИЕНКО – Останній цей час...

МОРОЗ – Коли я був на волі?

СЕРГИЕНКО – Так, він абсолютно став самотнім. З Іваном /СВІТЛИЧНИМ/ намертво у них розійшлося.

МОРОЗ – ...у Львові він мав там трошки громади.

СЕРГИЕНКО – З Києвом він втратив вузький контакт. Тут перемогла Іванова /СВІТЛИЧНОГО/ думка... він /ЧЕРНОВОЛ/ здорово вибитий з колії. І може в ньому закраситися такий жаль про марність його зусиль, духовний крах, який він відчув на волі, дуже зашкодить...

МОРОЗ – Що у Славка є. У нього є така риса – він організатор... людину стимулює, заставляє підписатись. Він дуже не любить, як щось робиться поза ним. По суті ревнує. Це чудово, що він не байдужий.

Говоря об отрицательных сторонах организаторской деятельности ЧЕРНОВОЛА, МОРОЗ заявляет:

“...Він не філософ. До речі, ні разу ми з ним на філософську тему не говорили. Ні одної філософської книжки в його бібліотеці немає. Але схопити ситуацію – це в нього... відразу”.

СЕРГИЕНКО – Ні, в нього цінні роздуми. Він так блискуче провів свій суд. На суді я побачив – о, так це ж сила! А знов після того побачив, що, ну, тої сили нема. А на трибуні він сила колосальна. Причому, я не знаю, не те що не знаю – наперед скажу, що він сильніший на трибуні, чим Іван СВІТЛИЧНИЙ.

МОРОЗ – Безперечно. Славко не випадково на журналістику пішов. Він природжений журналіст, тобто може схопити момент.

Анализируя враждебную деятельность националистически настроенных лиц, МОРОЗ заявил:

– “...в Києві нема українського середняка поки що... Ну, а у Львові? Маса українська. Ну а маса – це вже і середняк. І от у Львові типова дуже людина, і взагалі в Галичині, така, що от раз ти з нею зустрінешся, другий раз, вона робить враження такої дуже діяльної і дуже твердої, енергійної. От Галина СЕВРУК – це міщанка. Тобто вона рада щось робити, ну, ясно, це свідомо українка і щось робить. Почуття обов’язку, почуття сорому заставляє її щось робити трохи. Але, боже борони, вона в Сибір їхати не згідна ніколи. Ну, така типова львів’янка. Значить, це такого типу люди – середняки. Середняк на інше й не здатний... вона щось робить. Але щоб ризикувати, чи що, вона завжди інстинктивно буде від цього тікати”.

МОРОЗ далее говорит:

– “Людина, яка має заряд енергії справжній, вона ніколи не вдержиться на так званих обачних позиціях. Бо ж робота вимагає... Так робити, щоб людину не було видно, то це треба не ворухитись... До такого типу людей ми претензій не мусимо мати. Середняк є середняк... дуже багато таких людей. Так от, в Києві склалась якась така чудернацька думка, що у Львові – міщанство. Я чув не один раз це. А це міщанство є не мінусом Львову, а плюсом, тому що Львів давно український і у Львові є середняк.

З’явиться у Києві середняк, теж буде повно того міщанства. Ну, поки що тут все чисто, бо тут десять українців”.

⁴¹ Людмила Семикіна (1924–2021) та Галина Севрук (нар. 1929) – художниці, учасниці руху шістдесятників.

В ответ на это замечание МОРОЗА, СЕРГИЕНКО ответил, что проживая в Киеве с 1945 года он видит в настоящее время “безперечний зріст української громади”:

“Наука була в Києві виключно російська, ...не було в ній духу українського. Тепер, як поїдеш в академістечко, де багато людей живуть з тих, нема такого автобуса, яким би ти туди їхав і не чув обов’язково української розмови. На вулицях уже зустрічається українська інтелігенція. Значить, що відбувається? Українізується наука, академічні установи. І це для них найстрашніше”.

МОРОЗ – Найстрашніше. О, чудово! Тут ми спільну мову завжди знайдем. Ми мусимо вчитися на прикладі отих естонців, словенців, хорватів. У них же колись було так, що все було німецьке... І от починалось відродження, приходили будителі... і в певний час наступає момент вибуху. Така якість вже набирається, що тоді робиться вибух.

СЕРГИЕНКО – Ще цікавий момент – це вже реакція середняка. Українське в Києві викликало сміх і гомін. Тепер до цього ставляться як до норми. Це вже колосальний здвиг у психології.

МОРОЗ – Це величезний успіх.

И далее:

– “Це й важливо, що, нарешті, в 60-ті роки з’явилась можливість якоїсь роботи. Дай нам боже розуму осмислити той досвід, що ми дістали, весь цілий, в сукупності всі концепції”.

СЕРГИЕНКО – От оця наша метода привела до того, що по-справжньому розумні люди, науковці високого польоту не розуміють... Вони не розуміють, що без оцього... Ну здавалося б, дійсно, що таке 22 травня⁴²?!...

...Воно дає школу громадського життя. То трудно перерахувати, що воно дає. Що дало те, що Алу /ГОРСЬКУ/ ховали і співав хор? Та то важко собі перерахувати, яку то витворило там атмосферу... Скільки там людей було. ...А для тих, хто про це почув пізніше, але в гарному викладі, хіба то не дасть /результатів/?

Людина 70-х років, яка, скажімо, позбавлена громадського життя, аби десь наткнулась на те, що робилося...

МОРОЗ – Тут логіка така психологічна, що при наявності легальної... громадського життя, така подія не привертає уваги, це очевидно – факт. А при відсутності /дозволу/, кожна подія викликає величезний інтерес.

І ще одне важливо, значить, партія – організація. То при відсутності цього, роль таких об’єднуючих /сборищ большая/. І це на чехословацьких подіях страшно помітили. Значить виявляється, при відсутності партії, організації, роль об’єднуючих центрів виконує просто акція. Якась конкретна акція. Навколо неї все об’єднується. Який-небудь збір підписів під заявою, чи от подія там біля пам’ятника, якщо вона регулярна.

Деляться впечатлениями о той роли, которую сыграли “Клуб творчої молоді” в Києве, сборища на Трухановом острове под видом празднования т. н. дня Ивана Купала, участие в различных “хорах” и особенно систематические сборища 22 мая у памятника Т. Г. Шевченко в пропагандировании националистических идей.

СЕРГИЕНКО – ... Ти от подумай, той факт, що свято біля пам’ятника перетворили від забороненого в 1964 році, через 65–66–67–68–69–70–71-й... Якщо раніше був Київ, Львів, зараз на Україні нема міста, де б не були люди. Багато нема, звичайно, але люди є.

Особливо Одеса, Донецьк, Херсон і Скадовськ. Одним словом, географія розширюється.

...Справа стоїть, так, що ці 60-ті роки не пройшли даром, збільшилась якщо не громада, то українська громадськість...

МОРОЗ – ...Громадськість ця збільшилася. Тепер якраз справа полягає в тому, щоб знайти способи її інтеграції, різні способи. Це важливо, дуже важливо.

Как одним из условий роста “української громади” в будущем СЕРГИЕНКО и МОРОЗ считают необходимость воспитания детей в “українському дусі”. СЕРГИЕНКО рассказал

⁴² Щорічне вшанування пам’яті Тараса Шевченка 22 травня, у день його перепоховання в Україні у 1960-х – на початку 1970-х рр., що набуло характеру опозиційної демонстрації. Супроводжувалося мітингами біля пам’ятника Т. Шевченку в Києві.

МОРОЗУ, що якобы в “академістечку на зборах батьки виступають, затикають кацапам рота, які хочуть свій російський садок”.

МОРОЗ – ...Цікаво виходить, значить, на Україні вже українізація масова. Починається з академістечка. Так це ж перша ластівка. Як це перспективно...

Молдовани на Україні мають свої школи. Це цілком офіційне питання. Можна знайти українські сім'ї, котрі живуть в Молдавії і могли б ставити питання про відкриття українських шкіл там... Принцип успіху тут в чому? Щоо в Молдавії підуть назустріч... В Молдавії знайшлися б хлопці, які б сприяли цьому.

Рассуждая о роли конспирации при ведении антисоветской деятельности, МОРОЗ возмутился беспечностью лиц, у которых во время обысков были изъяты документы и материалы националистического содержания.

МОРОЗ – ...І ті люди мені весь час закидали, що я не конспіратор. Я часом був конспіратором. Коли вийшов “репортаж”⁴³, потім шукали – нічого не було, ні жодного клаптика, свідка жодного. Нічого ніхто не бачив, не знайшов. А “репортаж” тим не менше потрапив на волю...

...Як вже взяли за таку справу, то треба великої зібраності...

МОРОЗ заявив, що в будущем необходимо все “начинать сначала и делать по-новому”, что “шестидесятники” – это пройденный этап и их сменят “семидесятники”, в число которых войдут “сильные люди”, типа матери СЕРГИЕНКО – МЕШКО Оксаны, которая свой “дух” сумела пронести с двадцатых годов до настоящего времени. МОРОЗ с сожалением констатирует тот факт, что таких людей не много.

Говоря о своих отношениях с Е. СВЕРСТЮКОМ, И. СВЕТЛИЧНЫМ и другими националистически настроенными лицами, СЕРГИЕНКО заявил:

“Коли справляли річницю смерті Али /ГОРСЬКОЇ/, всі з кладовища поїхали до СЕМИКІНОЇ. Я не хотів їхати, бо мені там не було місця. Там мав бути Євген /СВЕРСТЮК/, Іван /СВІТЛИЧНИЙ/. Всі вони до мене страшенно патологічно упереджені. І, крім того, я був роздратований. Я вважаю, що відсвяткували не так, як мало бути. І коли я спитав Івана, чи будуть промови, він сказав: – Ні, нічого. Так вирішили”.

МОРОЗ – Іван /СВІТЛИЧНИЙ/ все це гальмував страшенно, такою якоюсь надмірною обережністю.

СЕРГИЕНКО – А що вийшло?

МОРОЗ – У тому і річ, що ці всі надмірні обережності, а результат той самий... Це була дитяча гра.

СЕРГИЕНКО – Я прийшов на сороковини. Я там почував себе не в своїй тарілці. Ну, давали мені відчутти, що я персона нон грата. Там була Надійка /СВІТЛИЧНА/, яка мене не терпить, там був Євген /СВЕРСТЮК/, Іван /СВІТЛИЧНИЙ/, Михайлина /КОЦЮБІНСЬКА/ – їх приятелька. ЗАРЕЦЬКИЙ потім комусь казав, що боявся, щоб Олесь /СЕРГІЄНКО/ не взірвався на цвинтарі. У них таке уявлення про мене, як про якогось провокаційного бунтаря, здатного на такі незважні кроки.

МОРОЗ – Побільше б таких незважних кроків, як на 22 травня.

В дальнейшей беседе СЕРГИЕНКО убеждает МОРОЗА в том, что его арест был “поштовхом” для “них” /националистически настроенных лиц в Киеве/, как на “них” повлияло то, что в лице МОРОЗА они увидели человека, который мыслит иначе, чем СВЕТЛИЧНЫЙ.

СЕРГИЕНКО – Ти розумієш, і вони це відчули. Вони хлопці розумні..., а потім оця їхня участь в цих протестах... Воно зіграло, це було зрушення. Добре, що воно було. Я кажу, що сьогодні не буде того... Якраз вони трохи поспішили. Іван /СВІТЛИЧНИЙ/ адаптувався, в якійсь мірі адаптувався. Все ж таки, мені здається, 1965 рік був розмагнічуючим тим, що Івана пустили...

МОРОЗ – ...Іван висловлював думку – я не хочу бути опозиціонером, я хочу бути літературним критиком. Тобто, таке уявлення поступового періоду, що значить, можна і опозиціо-

⁴³ Есе Валентина Мороза “Репортаж із заповідника імені Берія”, написане у мордовських колоніях 1967 р.

нером бути і бути з революційними рисами... 1962 рік⁴⁴ був попередженням – якщо щось робити, то вже треба робити по-серйозному.

МОРОЗ пояснює СЕРГИЕНКО, що его, очевидно, етапировали в Києві в зв'язку з делом ЧЕРНОВОЛА.

МОРОЗ – В зв'язку з Чорноволовим допитом питали мене, що я знаю про “Вісник”⁴⁵. Ну, я зрозумів, що “Вісник” питався в зв'язку зі Славком... В основному це пришиють Славкові.

СЕРГИЕНКО – Значить, Євгенові /СВЕРСТЮКОВІ/ то не вішають, а як же...

МОРОЗ – Ні, ні, в зв'язку з Євгеном не було це питання. Значить, вони пришиють Славкові в основному цю річ.

Ай, Олесь, кат їх бери, як то кажуть. Мені, з одного боку ясно, як ти казав, що це дурниці і як це все болісно, це все страшний тягар – сидіти в тюрмі. А з другого боку, як це все радісно – це ж іде справа! Оце ж і є історія... Оце іде просто не то, що історія для архіву, а оце українська тканина твориться. Розумієш, тканина, тканина!

Оцим нашим сидінням, розголосом від нього...

СЕРГИЕНКО – Я абсолютно згоден з тобою. До цього часу про Київ, про Україну... Якось Москва це затуляла. Хай вони там в своїй зарозумілості не говорять, “что, мол, эти киевские литераторы трусливые”.

МОРОЗ – ...Так, так. Воно, значить, ніби “филологическое движение”. Та й на Україні зрештою так і було. Як почався вибух, так хто, як Україна? Українців в Києві, це були хто? Пару філологів.

МОРОЗ, говоря о повторном осуждении его за националистическую деятельность, заявил:

“Так, з одного боку це зле для мене, ясно. Але з другого боку я вітаю такий варіант. Це буде новий резонанс, це добре. Ліпше судити МОРОЗА, ніж кого іншого, для нас. Бо той інший ще поки стане відомим”.

Далее, МОРОЗ рассказал о том, как он стал на путь враждебной деятельности:

“...Мені було трудніше, як Іванам /СВІТЛИЧНОМУ і ДЗЮБИ/. У них БІЛЕЦЬКИЙ⁴⁶. Вони не мусили його шукати, вони прийшли в університет, та й наткнулись, так би мовити... А у мене ж була інша справа – я кінчаю університет, історичний цей факультет. Якби я хоч був на філологічному, то там було життя. Це єдиний факультет, де виявилось життя. Історичний був мертвий. Страшно, який то був мертвий факультет... Так я ж мусив сам шукати. Це було так – коли я вже був в Луцьку в педінституті, то я сам шукав СВЕРСТЮКА, бо він приїхав, то я знав, пішов сам познайомився з СВЕРСТЮКОМ. Я вже чув про нього, це був вже 63-й – 64-й рік. Це вже в Києві папірці ходили з віршами... Ну, і статті його, деякі статті... Тоді, як я познайомився, я ще їх не читав... Так я сам змушений шукати. Це у мене не такий варіант, що от оточення було і я пристав до цього оточення. Потім я так само сам пішов до Гореня⁴⁷, сам знайшов і познайомився. Сам приїхав до Києва, до СВЕРСТЮКА, то вже в Києві є СВЕРСТЮК, якого я знаю. Вже говорили з ним, довгенько ходили, цілу ніч говорили”.

СЕРГИЕНКО – То ви з ним порозумілися тоді ще?

МОРОЗ – Да. В Києві я знайшов Надійку /СВІТЛИЧНУ/, ГОРСЬКУ оту. Я приїхав свідомо на 22 травня 1965 року. Я так, ясно, сам мусив шукати, ну а там уже інша справа. Там уже пішло, пішло.

⁴⁴ Очевидно, йдеться про початок наступу влади на рух шістдесятників після зустрічей очільника Комуністичної партії Радянської Союзу (КПРС) Микити Хрущова із творчою молоддю в Москві наприкінці 1962 р.

⁴⁵ Самвидавний нелегальний часопис “Український вісник”, заснований В. Чорноволом та В. Морозом у 1970 р. Перші 6 номерів вийшли протягом 1970–1972 рр. за редакцією В. Чорновола.

⁴⁶ Олександр Білецький (1884–1961) – український літературознавець, академік Академії наук (АН) УРСР (з 1939 р.), АН СРСР (з 1958 р.), головний редактор журналу “Радянське літературознавство” (1957–1961).

⁴⁷ Михайло Горинь (1930–2013) – дисидент, політв'язень радянських тюрм і колоній (1965–1971, 1981–1987), один із лідерів львівського дисидентського середовища. За професією – психолог.

...Я знаю, як сприймається сам факт, що є якась опозиція. Ну, от тоді десь в 60 році, раптом я слухаю радіо і чую, що в Москві судили студентів, які видавали підпільний журнал “Фенікс”. Ти знаєш, як це подіяло, бо це перша звістка, що в СРСР є опозиція. Не якась опозиція, там скажімо, літератора якогось критикують, що він не так пише, а значить свідомо вже критика... Ти знаєш, як це було, що є. Неважно що. Є опозиція, яка щось випускає...

СЕРГИЕНКО – Знаєш, я тобі покажу на такому цікавому факті. Завдяки мамі у мене сформулювалося, ну не до кінця, але є фундамент формований вже залізно. Ну як мене Росія не зрусифікувала? Я думаю, це мама дала.

МОРОЗ – Так це доказ, як кажуть, це ж не випадково, що значить в Києві отакі міцні люди. Дивись, і той з Донбасу, і той з Донбасу. Половина з Донбасу. В чому річ? З Донбасу, там же найбільше зрусифіковані, чому звідти? Дивно на перший погляд. А насправді, не дивно, бо якраз ті люди, які витримали на Донбасі і залишилися українцями, вони міцніші. Ну, от і все.

Говоря о контактах между лицами, занимающимися националистической деятельностью на Украине и “демократами” в Москве, МОРОЗ убеждал СЕРГИЕНКО, что последние не хотят понимать их “национальных проблем” и, как правило, являются сторонниками “империи”:

“Ні один росіянин не згодиться віддати імперію за демократію... Тут треба розрізняти два аспекти: практичний і принципівий.

Принциповий – це розуміння того, що ми антагоністи назавжди і інакше бути не може, а практичний – при загальнодемократичному русі він висуває певні гасла в нашу користь. Ми повинні приймати їх і практично, ми повинні контактувати з ними, користь з цього витягати... Москва – це ж такі шанси. Нам і не снились такі шанси, як в Москві. У Москві сахаровський комітет може існувати, а в Києві такого немає, так що не використовувати ті всі можливості – це бути дурнями. Так само і в таборі з ними треба контактуватись... Треба так, як кавказці роблять. Вони залюбки контактують з росіянами, все гарно. І беруть, що їм корисно. Але в свої секрети їх зовсім не втаємничують і дивляться на них взагалі зверху. А контактують гарно. Так треба й робити”.

МОРОЗ далее говорит:

“Галя СЕВРУК розказувала, вона поїхала з Іваном СВІТЛИЧНИМ в Москву... Микола КУЛШ. Там вечірка. Галя СЕВРУК каже, то її слова, що мені не подобається, там щось російський. То було так, що після першої чарки всі перейшли на “ты”, після другої всі стали цілуватися... Ну, то... не може. Отак говорив щось, а потім каже, дайте випити, бо без цього думка не йшла. Алкоголь допоміг розумно думку вести. Тепер, ЯКІР⁴⁸, візьми. Візьми всіх тих опозиціонерів.

СЕРГИЕНКО – ЯКІР?

МОРОЗ – ЯКІР.

СЕРГИЕНКО – Це, по-моєму, не може бути, щоб він.

МОРОЗ – Я маю на увазі середовище. КАРАВАНСЬКА⁴⁹ там була. Щось він постійний п’яниця. І мати його, чи хтось там, жінка якась його картає, а він – а, все равно жизнь дала трешину. Це чисто російське.

СЕРГИЕНКО – А взагалі там, мабуть, в Москві справді не високий духовний є рівень по всьому тому. І тій діловитості, енергійності опозиції дійсно завдячують вони єврейській фракції. Навіть, якщо там не євреї фігурують, то все це стимульовано ними.

МОРОЗ – Так.

Далее в беседе неоднократно подчеркивалось, что украинцы трудолюбивые, добрые, щедрые, а русские: жадные, грубые, нахальные и если и есть среди русских дельный человек, это либо еврей, либо человек с примесью арийской крови.

⁴⁸ Петро Якiр (1923–1982) – радянський історик, учасник правозахисного руху, співзасновник Ініціативної групи по захисту прав людини в СРСР (1969 р.). У 1972 р. заарештований, 1973 р. публічно “розкався” та припинив громадську діяльність.

⁴⁹ Ніна Строката (Караванська) (1926–1998) – дисидентка, політв’язень радянських тюрм і колоній (1971–1975). За професією – мікробіолог. У 1960-х рр. – одна з лідерів дисидентського середовища в Одесі. У 1976 р. – член-засновник УГГ.

Характеризуя некоторые свои связи по националистической деятельности, СЕРГИЕНКО и МОРОЗ хвалебно отзывались о КОСИВЕ⁵⁰, называли его “гением”, “неймовірним талантом”.

“...В інституті кібернетики був вечір Драгоманова і КОСІВ приїхав спеціально для виступу перед кібернетиками. Там виступала на тому вечорі автор книжки про Драгоманова – Раїса ІВАНОВА... Вона видала книжку про нього. Там є цікаві моменти, вирашні... Ну, одним словом, вечір, вона перша бере слово... А приїхав КОСІВ, хворий, головний біль. Він таблетки ковтає, дуже погано себе почуває. Сам він непоказний, особливо в нього низьке чоло і так, кажуть, що нема... бачити. Несподівана в ньому сила. По його зовнішності не скажеш такого.

ІВАНОВА виступила, проінформувала так, непогано виступила, але такий от штампований трохи виступ по формі... форма така біографічна і все без осмислення узагальнень філософських, без того мислення концепційного...

Потім виходить КОСІВ... тихо, спокійно, опирається на трибуну і тихим голосом, дивлячись в зал, починає бесідувати. Не виголошує промову, а бесідує, уголос думає... Я от так рота роззявив. Сиджу й слухаю. Це геній. Це справді людина – талант неймовірний.

МОРОЗ – Це у Львові вже істина загальна, що він, як виходить на трибуну, то це інша людина. Він ніколи не зможе написати того, що він скаже. Оце такий своєрідний талант. У Львові він часто виступає, у Львові то знають.

СЕРГИЕНКО – То був виступ. То таке незабутнє враження... То для кібернетиків, для тих, хто туди прийшов, то була подія в житті колосальна. Той, хто вперше почув про того Драгоманова, то ніколи не забуде...

МОРОЗ – Я в нього завжди зупинявся у Львові і взагалі він до мене... і в Карпати їздили, хоч ми різних темпераментів. Але знову ж таки це нам не заважало, якимось виходило так, що взаємного тиску не було. Він не скільки не тиснув своєю позицією, а я на нього... В мене з ШУМУКОМ воно так виходило й з Євгеном /СВЕРСТЮКОМ/. В нас різні зовсім позиції, але це не значить, що люди не сваряться...

В бесідах между СЕРГИЕНКО и МОРОЗОМ активно обговорювались события, связанные с выступлениями последнего против ДЗЮБЫ и его заявления в газете “Літературна Україна” против украинских националистов в 1969 году.

МОРОЗ рассказал, что получил поддержку своей позиции в этом конфликте от КОСИВА.

“Цікаву позицію КОСІВ зайняв, дуже розумну і цікаву. Навіть по своєму, просто, складу натури він був такий, який, ну, міг сприйняти всю цю дію позитивно тоді. Тобто, він був такої точки зору у Львові... відносно дзюбиної статті. Але писати йому так навіть не варто було. Ну, в принципі. Але він сказав таке, що, значить, те, що там піднято, воно далеко виходить за межі дзюбиної заяви... І КОСІВ сказав таке, що ти зараз не звертай уваги на те, те неважливо. Які

конкретно страсті точаться. Як не було цієї статті. Це така стаття⁵¹, яка буде вигравати з кожним роком. Не забуватись, а вигравати з кожним роком. Не забуватись, а вигравати. Такі його слова. І от ту інформацію, яку я маю, казали мені, що це багато... А уже потім, після мого арешту, сприйнято зовсім інакше.

СЕРГИЕНКО – Я тобі хочу сказати, що як ця стаття придалася для конкретної ситуації.

МОРОЗ – Про це я вже думав, тільки мені першому це висловлювати було не скромно.

СЕРГИЕНКО – То ДЗЮБІ був такий урок, який залишився перед очима. І то по його опозиції, яка там була, яку ми бачили потім. Я бачив, що, о, пішло на користь, пішло на користь.

МОРОЗ – А головне, вся теперішня ситуація.

СЕРГИЕНКО – І головне, той удар, ляпас ДЗЮБІ. Він же ж... тільки ДЗЮБІ.

МОРОЗ – Але я маю на увазі от що, але... це ж по суті підтвердження цієї тези.

⁵⁰ Михайло Косів (нар. 1934) – дисидент, політв’язень радянських тюрем (1965–1966). За професією – літературознавець. Один із лідерів львівського дисидентського середовища. У першій половині 1960-х рр. – очільник клубу творчої молоді “Пролісок” у Львові. На початку 1970-х рр. брав участь у виданні самвидавного часопису “Український вісник”.

⁵¹ Мова йде про есе Валентина Мороза “Серед снігів”, написане ним у січні–лютому 1970 р. у відповідь на опубліковану в пресі “покаяльну” заяву Івана Дзюби.

СЕРГИЕНКО – Підтвердження, по-друге, застереження. Це важливіше. То дало б силу. От добре, що він, ти розумієш, нема лиха без добра. Добре, що він то переболів, перестраждав. Воно дало своє насіння. Тобто, після цієї він дасть знов підтвердження, то виявиться, що то було застереження не марне, а що він дійсно на висоті. А чому це якраз своєчасно, тобто він мусить показати з сьогоднішніх позицій, що воно своєчасно.

МОРОЗ – Так, так. Щоб воно не було марне.

СЕРГИЕНКО – Дуже добре. Прекрасно, що вона була в усіх аспектах. Я тоді був палкий прихильник теж саме. І я тепер прихильник єдиний, без заперечень. То треба було, то був урок громадської поведінки. Урок, так би мовити – не зазнавайтесь, хлопці. І ви не єдині в своїх реченнях, ви себе зв'язали з своєю позицією, самі себе зв'язали.

МОРОЗ – Тут же ж важливо таке, це їм конкретно, а оце дуже важливо. Але ж там і другий пласт принциповий, що це якщо щось робити для української справи, то завжди тобі треба чути отак... Що значить смішно собі от, ціла концепція в цьому товаристві. Що не можна собі там між іншим бути на статусі такому, ну, от людина, яка має дані... І разом з тим робити щось для української справи. А це ж не можливо. Значить, хлопці, як ви щось хочете робити, то ви приготуйтеся насамперед бути серед снігів не видимо скільки. Як сказав Стефанік – “тяжких тисяча літ за ними і невідомих тисяча літ перед ними”, так про селянство каже. Це ж концепція була серед снігів. Що буде, то і буде серед снігів. А інакше не бути.

СЕРГИЕНКО – А ти знаєш, наскільки все ж таки серце пов'язано з емоційною, побутовою людиною і з її особистим досвідом. От ми розумні люди і читали, ніби все зрозуміли, що вони. А вони кожний раз будуть нове і нове відкривати для себе.

МОРОЗ – От КОСІВ так сказав. Там же з великої букви написано, що одержимість з таким не просто апетитом, таким здоровим. Це стаття не про ДЗЮБУ, а про одержимість. Оце нам потрібне таке постійне горіння.

СЕРГИЕНКО – Що від погоди не залежить... другий шлях.

МОРОЗ – Да. І вмирати на шляху... А в тому то і річ – не в результаті суть, а в дорозі, смак дороги. Людина, яка має смак дороги, радість денної дороги, от ця людина витримає. А це якраз в тому результат надії...

СЕРГИЕНКО – ...Одна із причин нашої деградації – все зведено до результатів, до оптового результату.

Далее СЕРГИЕНКО интересуется, читал ли МОРОЗ книгу БРАЙЧЕВСКОГО⁵² “Происхождение Руси”.

МОРОЗ – Я не тільки прочитав. Я її описав вздовж і впоперек. І потім Іван /СВІТЛИЧНИЙ/ вирішив, що ці мої зауваження треба передати Брайчевському і він повинен з тим ознайомитись. /МОРОЗ говорить, що Брайчевский интересный человек, мыслящий, искатель нового и сути. Немного суховатый, складывается впечатление, что философской мысли и окончательной определенности у него нет. Заявляет, что Брайчевский вырос на пустом месте/.

СЕРГИЕНКО, рассказывая МОРОЗУ о своем отце, который являлся укупистом⁵³, заявил:

“Не правий батько був в чому? Слабий. І ця слабкість, вона, звичайно, опідлює людину, яка хоче зберегти своє. Доходило у нього до такого, як і у нас, що не можна його осуджувати. То дійсно, база була. Але таких людей, з базою, по Україні чимало. І не зважаючи на це, пропавший час. Чому? Бо кожний сам. Що робили в 60-ті роки? Та це могло бути і в 50-х роках. Тобто, як могло бути? Я розумію, що умов не було. Але якби була якась традиція громадськості, то була б не та атмосфера в Києві сьогодні. Тоді, якби, скажімо, була ота громада, що зараз триває. Оця громада. Хай вона просто мовчки сидить, просто зустрічаються один з одним. Але слухай, хіба мало, скажімо, так, спільне виховання дітей.

МОРОЗ – О, це велике діло. Це проблема.

⁵² Михайло Брайчевський (1924–2001) – український історик, співробітник Інституту історії та Інституту археології АН УРСР. Автор популярної в самвидаві праці “Приєднання чи возз’єднання?” (1966 р.).

⁵³ Батько О. Сергієнка Федір Сергієнко був учасником Української комуністичної партії (УКП, укапісти; 1920–1925), яка стояла на позиціях націонал-комунізму.

СЕРГИЕНКО – Ти знаєш, як в Києві є, деякі кияни як роблять? Жінка з вищою освітою лишається дома. Фахівець виховує дитину тільки тому, бо дитячі ясла тільки калічать. Вона ж розуміє то добре. І то кожна сама собі. Господи! Та дайте ви... А скільки є безробітних наших вчителів. Безробітний вчитель. Він з освітою, з педагогічним якимось досвідом і не може знайти роботу. Так що в Києві є прекрасний спосіб вирішити цю проблему. /СЕРГИЕНКО говорить, что в Киеве вообще работа для женщины это не проблема. Так вот, безработная учительница могла бы взять несколько украинских детей и заниматься их воспитанием, ей бы платили/.

– Це громадське життя і ніяка політика. А євреї то давно роблять. У них є бабки, які водять єврейських дітей, виводок 7–8–10. Вона сидить дома, вони їй платять і не треба нам ваших дитячих садків.

МОРОЗ – Це ідея. Таких ідей можна багато придумати. Тільки от мало рухливих людей.

– ...Так слухай, ти жертва знаєш чого? Жертва того, що у вас погане громадське життя. Ті, що ідеї продукують, дуже цінні люди, але при умові, що є сила, здатна виконувати.

СЕРГИЕНКО – Ну, була яка ідея? У нас же є художники, сценаристи, художники слова, фахівці, які працюють на кіностудіях. Проблема стоїть за невеликим, за матеріальною базою, яка зрештою не має бути великою. /Далее говорит, что если бы иметь пару тысяч рублей и энтузиазм, можно делать любительские фильмы лучше любых документальных, например, по Лесным, Шевченковским местам, по местам козацких битв/.

МОРОЗ – А головне от що, що зроблене все це з душею, це було б повноцінне, це було б справжнє.

СЕРГИЕНКО – От про що я й кажу – поза цензурою. ...Уяви собі, що прийшли гості на якийсь вечір і замість говоріння банальності, подивилися фільм.

МОРОЗ – Та я й кажу, таких ідей маса.

СЕРГИЕНКО – Правда, це складно до виконання. Слухай даліше... зафільмовано. Таки дійшли до думки поховання Горської зафільмувати. Є плівка.

МОРОЗ – Ну, а це якби ще дійшли до думки, щоб її використовувати.

Далее, касаясь темы о якобы существующей “русификации”, МОРОЗ заявил:

– “О, як за задрив грузинам, коли був у Тбілісі! Розумієш, яка там атмосфера?”

СЕРГИЕНКО – Причому, там русифікація не може пустити коріння... ..Якби вони почали щось там робити, це викликало б, як не насильство. От воно й не має коріння. А що у Вірменії?

МОРОЗ – ...Там в Грузії така атмосфера, я задрив... На вулиці, ті що в костюмах, в лавсанових сорочках, ті розмовляють по-грузинськи. А хто по-російськи розмовляє? Той, хто білети в тролейбусі відриває. Той, хто на вокзалі замітає. Чудово! Більше нічого не треба. Грузинів в Грузії 65% населення, але все грузинське, в руки все взяли.

СЕРГИЕНКО – Мати божа!

МОРОЗ – А той, що замітає вулицю, отой тільки й розмовляє по-російському... Я помітив, що в Грузії все зроблено по-своєму. Розумієш, як це важливо? Побут грузинський стоїть в громадських місцях різко. Це, значить, територія Грузії. А тут уже не Грузія. Різка різниця.

/МОРОЗ говорит, что на Украине, например, те же чайные, что и в России, а в Грузии свое национальное/.

СЕРГИЕНКО – Ну, проти цього у нас теж не протестують. У нас українським..., саме цим буває заміняють відсутність культури.

МОРОЗ – ...Я зрозумів в таборі, що це такі нації, що не хочуть гнутися додолу. Хоч правда, на жаль, там українець в ролі того ж русифікатора виступає. Той, що в Грузії живе.

СЕРГИЕНКО – І грузини, поскільки в них це не бич, поскільки в них немає..., там русифікація неможлива в принципі і тому вони роблять свідому різницю між українцем і росіянином.

МОРОЗ – Я там помітив. /Говорит, что “армяне – единственная нация, которая русификации свернула голову. Уже там и речи ни о какой русификации. В Армении русская политика уже служит армянским интересам, а не наоборот/.

– Вони ж з всього світу вірменів звозять потроху туди.

СЕРГИЕНКО – В них останнім часом іде дуже цікавий процес.

МОРОЗ – Це, по-перше, звозять. Значить, будують свою державу. Вони ж, власне, накопичують сили на території тої Вірменії, щоб Західну Вірменію колись ще... Короче кажучи, я з вірменами в таборі бачився, вже російська політика служить Вірменії. Тепер-то... 1964 рік, 50-тисячна демонстрація. Де була 50-тисячна демонстрація? Ніде не була, а у Вірменії була.

...Цікава статистика. В Грузії за 10 років, починаючи з перепису від 1959 до 1970 рр., кількість росіян зменшилась.

СЕРГИЕНКО – Абсолютна чи відносна?

МОРОЗ – Абсолютна. Про процент я не кажу вже, процент зменшився явно. Абсолютна кількість. Було 408 тисяч, а стало 400. Щось таке. /Говорит, что грузины охотно женятся на русских женщинах, но дети их остаются грузинами/.

– Цікава статистика, що Грузія єдина. Ну, це перша ластівка. ...Це ж зараз в кожній республіці це все збільшується, зростає. Оце поки що в Грузії дало конкретний результат, що значить, тих росіян вони...

СЕРГИЕНКО – Ще один конкретний результат ти випустив з тої статистики. Ти знаєш, хто зараз третя по чисельності народність Радянського Союзу?

МОРОЗ – Узбеки. Я не випустив, я знаю, що ти маєш на увазі. Страшний приріст? Я це знаю.

СЕРГИЕНКО – Ну, узбек лишається узбеком. Грузини по рівню свідомості...

МОРОЗ – Це ясно. Так що там? Вони цих хапають, глотають, як кажуть росіяни, жінок російських... Це вже перший результат такого процесу зворотнього, що вони будуть поступово зменшувати процент росіян в себе. У Вірменії теж зменшився процент росіян. /Говорят о “колоссальном приросте населения в южных республиках” /.

– Через років 5 у війську ти будеш бачити тільки “чучмека”. Чому? Уяви собі. На Україні статистика теж цікава. На Україні в 50 році чи якомусь – було 7 млн дітей у віці до 9 років. Тепер є 1 млн з чимось дітей у віці до 9 років. Отак! І це на Україні, в Прибалтиці, в Білорусії, в Росії. Різке зниження народжуваності, а там ні. Короче кажучи, юнаків скоро більша половина буде оцих південних. Так що у війську вони скоро будуть переважаючою частиною. Росіяни стануть меншістю. Це дуже добре.

Верно: НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СМ
УКРАИНСКОЙ ССР
/КАЛЛАШ/
“19” февраля 1973 г.

OVERHEARD CONVERSATION: TRANSCRIPT OF A CONVERSATION BETWEEN TWO POLITICAL PRISONERS IN THE KYIV KGB DETENTION CENTER

Bohdan PASKA

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: paskabogdan@i.ua*

Summary

The purpose of the article is to publish the previously classified document “Annotation on the Operational Transcript of Conversations between V. Moroz and O. Serhiienko”, which is in the Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine (SSA SSU). It is a transcript of a conversation recorded in October 1972 between political prisoners Valentyn Moroz and Oleksandr Serhiienko in a cell of the Committee of State Security (KGB) remand prison in Kyiv. The transcript is an original 18-page typescript and is an appendix to a report by Vitalii Fedorchuk, chairman of the KGB to the Council of Ministers of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukrainian SSR), addressed to Volodymyr Shcherbytsky, First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine (CC CPU) from February 20, 1973. The document contains a lot of important information about the worldview of V. Moroz and O. Serhienko as of 1972, the relationship between Ukrainian dissidents in the early 1970s, conflicts in their environment, tasks, methods and tactics of the national movement

of this period. The information obtained as a result of wiretapping was later used by the KGB during “operational measures” against political prisoners and objects of the case “Blok”, which managed to avoid arrest. The annotation of the operative transcript between V. Moroz and O. Serhiienko is a valuable document for historians, as it sheds light on the situation of Ukrainian dissent in the early 1970s and on the methods of the Soviet regime’s struggle against conscious Ukrainians. A lot of information in the annotation can be found about the activities of individual members of the dissident movement, in particular, V. Chornovil, I. Dziuba, M. Kosiv. The document gives an idea of what the arrested political prisoners were discussing in the KGB detention centers, what problems they were interested in, what they hoped for in the confrontation with one of the most powerful states in the world at the time.

Keywords: Ukrainian dissident movement, State Security Committee (KGB), Soviet regime, Valentyn Moroz, Oleksandr Serhiienko, “Bloc” case.

References

Bazhan, O. H. (2013). Spetsoperatsiia KDB URSR “Blok”: rozrobka, khid, naslidky [Special Operation of the KGB of the Ukrainian SSR “Block”: development, progress, consequences]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky – NaUKMA Research Papers. History*, no.143, pp. 30–35 9in Ukrainian).

Birchak, V., Dovzhenko, O., Kohut, A., Makarov, Yu., Popovych, O., Yasynevych, Ya. (2018). *Arkhivy KGB dlia media: Posibnyk [KGB Archives for the Media: A Handbook]*. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian).

Paska, B. (2018). Valentyn Moroz: prapor ukrainskoho dysydentstva [Valentyn Moroz: the Flag of Ukrainian Dissent]. Ivano-Frankivsk: Foliant [in Ukrainian].

Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine. F. 16 Secretariat of the GPU-KGB of the Ukrainian SSR. Descr. 3. Case. 1020 (Case of Originals of Reports and Information, Special Messages (Returned from the Central Committee of the Communist Party), November 25, 1972 – May 11, 1973). 1972–1973. 390 s.

Надійшла до редакції 21 січня 2022 р.